

OPMERKINGEN OVER ORCHIDEEËNVONDSTEN OP RHODOS IN MAART 2002

Hans DEKKER

Samenvatting

De auteur gaat in op zijn orchideeënvondsten op Rhodos (Griekenland) in 2002, gerelateerd aan het recente boek van Karel Kreutz over orchideeën op Rhodos (2002) en de tweede editie van de orchideeënfloora van Pierre Delforge (2001).

Summary

The author comments on his orchid finds on Rhodos (Greece) in 2002, referring to the recent book by Karel Kreutz on orchids of Rhodos (2002) and the second edition of the orchid guide by Pierre Delforge (2001).

Zusammenfassung

Der Autor geht auf seine Orchideenfunde auf Rhodos (Griechenland) im Jahre 2002 ein und bezieht sich dabei auf das rezente Buch von Karel Kreutz über die Orchideen von Rhodos (2002) und die zweite Auflage der Orchideenflora von Pierre Delforge (2001).

Inleiding

Van 18 tot en met 25 maart 2002 bezochten mijn echtgenote en ik het Griekse eiland Rhodos. Als voorbereiding heb ik vindplaatsgegevens van Karel Kreutz en Rien Schot ontvangen en de vindplaatsen van Riechelman bestudeerd. In vergelijking met die lijsten leek mij het voorjaar verder voortgeschreden dan normaal, de meeste orchideeënsoorten bloeiden mogelijk zo'n twee tot drie weken vroeger dan gebruikelijk. Tevens vielen de aantallen vindplaatsen en de aantallen individuen regelmatig sterk tegen. Zo was op sommige vindplaatsen niet meer dan 10% van de 'normale' aantallen te vinden. Waarschijnlijk heeft de strenge winter de orchideeën parten gespeeld. Zo troffen wij herhaaldelijk rozetten aan die vrijwel geheel vergaan of vergeeld waren zonder dat de planten al gebloeid hadden. Op normale waarnemingshoogte had het in de winter van 2001-2002 in Rhodos-stad net niet gevoren, de temperatuur was er bij 0° blijven steken. Elders, vooral in de wat hoger gelegen gebieden, heeft het ongetwijfeld wel gevoren. Tevens heeft het heel veel geregend. Beide verschijnselen zijn mogelijke oorzaken voor het vroeg afsterven van rozetten.

Soorten

Rhodos is ongetwijfeld zeer rijk aan orchideeënsoorten. Wij troffen in totaal 57 taxa aan (Bijlage 1), inclusief enkele kleurvarianten. Toch is deze rijkdom betrekkelijk. Een aantal

soortgroepen is recentelijk of al langer geleden opgesplitst in meerdere 'kleine' soorten. Dit geldt onder andere voor de *fusca*-, *oestrifera*- en *holoserica*-groep. Deze groepen zorgen dan ook voor de meeste determinatieproblemen. In het recente boek van Kreutz over Rhodos (2002) zijn de laatste wetenschappelijke resultaten op het vlak van taxonomie en nomenclatuur verwerkt. Hierdoor komt in dit boek een aantal soorten voor, vooral in de *Ophrys*-groep, die nog niet zijn verwerkt in de moderne flora's zoals die van Delforge (2001). Het gaat daarbij weer vooral, zoals hierboven ook al vermeld, om opsplitsingen van bestaande soorten in meerdere soorten. Of dit geheel terecht is, is echter de vraag. Ten behoeve van het veldwerk heb ik niettemin het werk van Kreutz aangehouden bij de determinatie, aangezien dit boek de meest recente stand van zaken weergeeft.

In Bijlage 2 heb ik de bijzondere kenmerken van de *Ophrys*-soorten van Rhodos weergegeven aan de hand van de gegevens uit de boeken van Kreutz en Delforge. Dit overzicht heb ik gemaakt om de determinatie in het veld te vergemakkelijken.

Hieronder volgen enkele opmerkingen per soortgroep.

Fusca-groep

De meeste gevonden soorten zijn gedetermineerd met behulp van de sleutel in het boek over de orchideeën van Rhodos door Karel Kreutz (2002). Deze sleutel bleek helaas echter niet geheel waterdicht. Zeker zo'n 40% van de gevonden planten was er niet mee op naam te brengen. De recente gids van Delforge gaf ook weinig steun. Deze is waarschijnlijk nog slechter te gebruiken, vanwege de enorme brij aan gegevens over soorten die soms slechts minimaal van elkaar verschillen. Uiteindelijk zijn de gevonden taxa zo goed mogelijk beoordeeld en ingedeeld. Dat ik hierbij fouten heb gemaakt ligt voor de hand.

Fusca-soorten die zonder veel moeite te determineren waren, zijn: *parvula*, *eptagiensis* en *cinereophila*, alhoewel de laatste meer varieert (grootte lip, gele rand) dan uit de diverse beschrijvingen blijkt. Met name de lipgrootte loopt sterker uiteen dan bijvoorbeeld uit het boek van Kreutz blijkt. Daar wordt de lip zeer klein genoemd. Maar wat is dan zeer klein? 6 mm, 8 mm of 10 mm? Delforge noemt 7,5 tot 11 mm. Waarschijnlijk is de variatiebreedte nog groter.

Ophrys blitopertha heb ik pas thuis kunnen determineren aan de hand van een geplukte plant met alleen knoppen, die op 30 maart zijn eerste bloem opende. Ik vond het opvallend dat de meeste recent door Paulus beschreven soorten, zoals *Ophrys eptapiensis*, vrij goed van andere soorten te onderscheiden waren.

Oestrifera-groep

Ook in deze groep zijn kort geleden nieuwe soorten aan de toch al lange lijst toegevoegd. *Ophrys dodekanensis* leverde van deze nieuwelingen weinig problemen op. *Ophrys cornutula* vond ik in het zuiden, maar meestal met lang niet zo lange uitsteeksels op de lip als op de meeste foto's in het boek van Kreutz. Ook bij *Ophrys oestrifera* zelf heb ik minder lange uitsteeksels gezien dan bijvoorbeeld bij planten uit de Monte Gargano (Italië). Tevens zijn de verschillen met *Ophrys bremifera* soms niet zo heel groot, waardoor er vloeiende overgangen van *bremifera* met *oestrifera* te vinden zijn. Dat geldt eveneens voor overgangen naar *Ophrys heldreichii* en verder richting *holoserica* en *heterochila*. Mogelijk is er hier sprake van een intensieve hybridisatie en terugkruising, waardoor wazige populaties ontstaan, die zich niet eenvoudig laten determineren. Bovendien kan het proces van soortvorming middels hybridi-

satie nog in volle gang zijn. Het chaooseffect zoals bekend uit de wiskunde blijkt ook voor orchideeën op te gaan. Hoe meer soorten bij elkaar, hoe groter de chaos. Het wordt er echter wel boeiender door.

Holoserica-groep

De 'gewone' Midden-Europese *Ophrys holoserica* heb ik niet gevonden; wel individuen die een heel eind in de buurt kwamen. Meestal was de lip iets kleiner, eenvoudiger getekend en voorzien van een groter uitsteeksel en aanhangsel. Hier is nog veel werk te verrichten om duidelijkheid over deze groep te scheppen.

Ophrys heterochila vertoonde inderdaad de grote verscheidenheid in vormen die ik verwacht had, waardoor soms niet meer zeker te zeggen was of het wel *Ophrys heterochila* sensu stricto betrof. Een heterogene verzameling planten, waarvoor de naam in dit geval goed gekozen is.

Van *Ophrys candica* heb ik alleen planten gevonden waarvan de tekening niet zo wazig was als op de foto's van deze soort, maar met een brede witte lijn om een eenvoudige tekening. Overigens stond deze soort nog voor bijna 100% in knop.

Van *Ophrys calypsus* heb ik twee vindplaatsen bezocht, echter zonder overduidelijke exemplaren van deze soort. Deze bloeit over het algemeen wat later. Riechelman vond haar echter eind april. Vanwege het vroege voorjaar had dat ons ook moeten lukken. De gevonden planten vertoonden wel gelijkenis met *Ophrys calypsus* maar waren het niet helemaal en tenderden naar vormen tussen *Ophrys holoserica* en *heldreichii*.

Ophrys episcopolis bloeide her en der al mooi, zodat deze krachtige planten goed te determineren vielen. Alleen de petalen waren minder afgerond dan bijvoorbeeld Delforge laat zien.

Ophrys ferrum-equinum* versus *gottfriediana

Karel Kreutz geeft aan dat *Ophrys gottfriediana* alleen zeker is te determineren aan de hand van de door ombuiging veel smaller, driehoekig ogende lip. Als dit het enige verschil is, dan past daar niet het etiket soort op. Wij vonden deze 'vorm' bij Lardos en elders. *Ophrys ferrum-equinum* kent veel variatie in lipvorm en -grootte, waardoor het onderscheid met *Ophrys gottfriediana* niet altijd goed te zien is.

Serapias orientalis

In het zuiden vonden we talrijke planten van *Serapias orientalis* subsp. *carica*. Toch waren er ook planten die duidelijk tenderden naar de subsp. *orientalis*, o.a. door de lichtere bloemkleur. Gezien het voorkomen van de subsp. *orientalis* aan de overkant van het water op Karpathos is volgens mij niet vol te houden dat deze ondersoort niet op Rhodos voorkomt.

Platanthera

Volgens het boek van Karel Kreutz komt er geen vertegenwoordiger van het geslacht *Platanthera* op Rhodos voor. Toch vonden wij een overduidelijk rozet met prille knoppen aan de voet van de Profitis Ilias in een groot, vrij donker bos. Ik houd deze plant voorlopig op *Platanthera bifolia*. Zekere determinatie kan echter pas later in het seizoen plaatsvinden. Terugvinden van één plant in een groot en donker bos is echter niet eenvoudig.

Cephalanthera

Aan het begin van de Vlindervallei vonden we een steriel rozet met zeer lange en smalle bladeren, die ons nog het meeste aan *Cephalanthera longifolia* deed denken. Deze locatie komt niet in het boek van Kreutz voor. Zekere determinatie is door het afwezig zijn van knoppen niet mogelijk.

Literatuur:

- Delforge, P. 2001. Guide des Orchidées d'Europe. Lausanne, Paris
Kreutz, C.A.J. 2002. Die Orchideen von Rhodos und Karpathos. Landgraaf
Riechelman, A. 1997. Einige Anmerkungen zur Orchideenflora von Rhodos. Ber. Arbeitskrs. Heim. Orchideen. 14(1): 62-68

Bijlage 1: Overzicht gevonden soorten 18 tot 25 maart 2002

1. <i>Anacamptis pyramidalis</i>	32. <i>Ophrys phryganae</i>
2. <i>Barlia robertiana</i>	33. <i>Ophrys regis-ferdinandii</i>
3. <i>Cephalanthera spec.</i>	34. <i>Ophrys reinholdii</i>
4. <i>Limodorum abortivum</i>	35. <i>Ophrys rhodia</i>
5. <i>Neotinea maculata</i>	36. <i>Ophrys sicula</i>
6. <i>N. maculata</i> f. <i>alba</i>	37. <i>Ophrys sitiaca</i>
7. <i>Ophrys apifera</i>	38. <i>Ophrys tenthredinifera</i> subsp. <i>villosa</i>
8. <i>Ophrys attaviria</i>	39. <i>Ophrys vernixia</i> subsp. <i>orientalis</i>
9. <i>Ophrys blitopertha</i>	40. <i>Orchis anatolica</i>
10. <i>Ophrys bremsifera</i>	41. <i>Orchis anatolica</i> f. <i>alba</i>
11. <i>Ophrys calypso</i> (?)	42. <i>Orchis collina</i>
12. <i>Ophrys candica</i>	43. <i>Orchis fragrans</i>
13. <i>Ophrys cinereophila</i>	44. <i>Orchis italica</i>
14. <i>Ophrys cornutula</i>	45. <i>Orchis lactea</i>
15. <i>Ophrys cretica</i> subsp. <i>beloniae</i>	46. <i>Orchis laxiflora</i>
16. <i>Ophrys dodekanensis</i>	47. <i>Orchis morio</i> (subsp. <i>picta</i> ?)
17. <i>Ophrys episcopalensis</i>	48. <i>Orchis papilionacea</i> subsp. <i>heroica</i>
18. <i>Ophrys eptapiensis</i>	49. <i>Orchis papilionacea</i> subsp. <i>heroica</i> f. <i>alba</i>
19. <i>Ophrys ferrum-equinum</i>	50. <i>Orchis provincialis</i>
20. <i>Ophrys gottfriediana</i>	51. <i>Orchis sancta</i>
21. <i>Ophrys heldreichii</i>	52. <i>Platanthera bifolia</i> (?)
22. <i>Ophrys heterochila</i>	53. <i>Serapias bergonii</i>
23. <i>Ophrys holoserica</i>	54. <i>Serapias orientalis</i> subsp. <i>carica</i>
24. <i>Ophrys iricolor</i>	55. <i>Serapias orientalis</i> subsp. <i>orientalis</i>
25. <i>Ophrys leucadica</i>	56. <i>Serapias parviflora</i>
26. <i>Ophrys lucis</i>	57. <i>Spiranthes spiralis</i> (rozet)
27. <i>Ophrys mammosa</i>	
28. <i>Ophrys oestrifera</i>	
29. <i>Ophrys omegaifera</i>	
30. <i>Ophrys parvula</i>	
31. <i>Ophrys persephoneae</i>	

**Bijlage 2: Bijzondere kenmerken van de *Ophrys*-soorten op Rhodos
(naar Delforge en Kreutz)**

***Oestrifera*-groep**

- O. brevis* – klein-middelmatig grote lip, korte uitsteeksels, roze perianth - overall, verspreid
- O. cornutula* – zeer kleine lip, lange uitsteeksels, roze perianth - zuiden
- O. dodekanensis* – zeer kleine lip, korte uitsteeksels, groot oranje basaalveld – bos, verspreid
- O. heldreichii* – weinigbloemig, grote lip, korte uitsteeksels, grillige tekening – verspreid
- O. oestrifera* – lip klein tot middel, zeer lange uitsteeksels – verspreid, talrijk

***Holoserica*-groep**

- O. calypsus* – vrij grote lip, korte uitsteeksels, vrij driehoekige lip, uitgebreide tekening – zeldzaam, laat
- O. candica* – vrij grote lip, vervaagde tekening met witte rand – midden, laat
- O. episcopalis* – grote plant, zeer grote lip, opvallend gekleurd, laatbloeiend – verspreid
- O. halia* – vrij kleine tot gemiddelde bloem, groenige perianth, laat – zuiden
- O. heterochila* – kleine plant, weinig bloemen, lip vrij klein, kleine uitsteeksels – noord (Profitis Ilias, Kolymbia)
- O. holoserica* – lijkt op Midden-Europese planten – verspreid

***Ferrum-equinum*-groep**

- O. ferrum-equinum* – hoefijzer op de zeer donkere lip, smalle lange petalen – verspreid
- O. gottfriediana* – idem, maar smalle lip, vooral naar beneden toe – zeldzaam, verspreid (Plimiri)

***Fusca*-groep**

- O. attaviria* – grootbloemig, horizontaal staande vlakke lip – verspreid, zeldzaam, laat
- O. blitopertha* – grootbloemig, brede gele rand, geknikt, roodachtig lipbegin – verspreid, laat
- O. cinereophila* – zeer kleinbloemig, geknikt, vrij horizontaal, smalle gele rand – overall, algemeen, vroeg
- O. eptapigiensis* – gemiddeld grote bloemen, zeer donker, vrij kleine tekening, korte groef, petalen donker – zuid, Kolymbia (Lout.)
- O. iricolor* – helder blauwe vlek, rode achterlip – overall
- O. leucadica* – gemiddeld grote bloem, smalle lichte rand, lichte vlek – overall
- O. lindia* – gemiddeld grote bloem, iets bredere gele rand, tekening stopt abrupt – zeldzaam
- O. omegaifera* – bokshandschoen, omhoogstaand – overall

- O. parvula* – zeer kleine plant, zeer kleine en weinig bloemen, smalle rand – zuid, Prasonisi
- O. persephona* – grote plant, veelbloemig, grote bloem, horizontaal staand, vlak, brede gele rand – Kolymia (Lout.)
- O. sitiaca* – lengtegroef (niet bij *O. omegaifera*), gemiddeld grote bloemen, niet sterk gebogen, kleiner – overal, zeldzaam, vroeg

Lutea-groep

- O. phrygana* – kleine *O. lutea* – overal
- O. sicula* – syn. *O. lutea minor*, lip vlak, horizontaal en klein – overal

Mammosa-groep

- O. mammosa* – ‘borsten’, H-tekening, donker, smalle petalen, tweekleurige sepalen – overal
- O. transhyrcana* – idem, smalle lip – zeer zeldzaam, verspreid

Speculum-groep

- O. regis-ferdinandii* – zeer smalle *O. ‘speculum’* - overal
- O. vernixia* subsp. *orientalis* – syn. *O. speculum*, maar dan bruiner – overal, vroeg

Umbilicata-groep

- O. rhodia* – groene perianth, zeer buikige lip, sepalen over de lip heen, tekening tot onderin de lip – overal, noord
- O. umbilicata* – grote lip, minder buikig, wit-rose perianth met beetje groen, tekening niet tot onderin lip – zeldzaam

Diversen

- O. lucis* – grote lip, bruinrood, batman-jas op de lip, roze sepalen, rode petalen – midden, bergen
- O. bombyliflora* – geen problemen
- O. apifera* – geen problemen
- O. cretica* – lip zwart, grote H, wit omljnd – zuiden
- O. tenthredinifera* subsp. *villosa* – smal, klein, vrij bruinig – overal, vooral zuiden
- O. reinholdii* – witte bril, wit op de schouders, zwarte lip, roze perianth – overal

H. Dekker
Mortonhof 42
7908 AP Hoogeveen

Bijbehorende foto's: pagina 76

Foto's pagina 76 (behorend bij het artikel op pag. 49-54): 1 2
3

1. *Ophrys cretica* subsp. *beloniae*, Katavia, Rhodos, 22 maart 2002
2. *Ophrys episcopalis*, Lalissos, Rhodos, 22 maart 2002
3. Karakteristiek, orchideeënrijk landschap bij Katavia, Rhodos, 22 maart 2002

Foto's: H. Dekker